SALGIN SONRASI NE TÜR BİR DÜNYA BEKLENEBİLİR?

ANALİZ

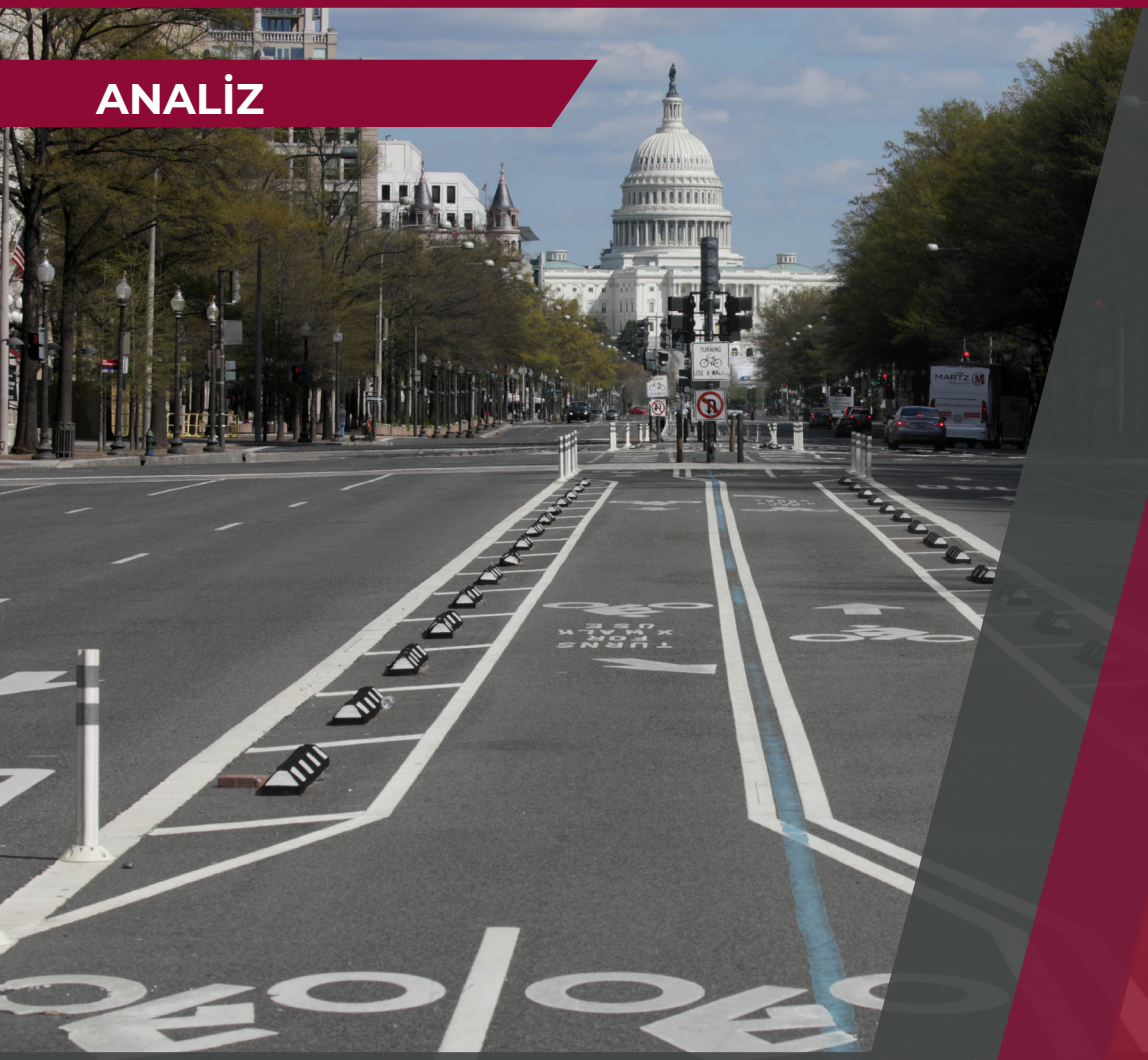

BASHEER NAFİ

25 NİSAN 2020

الشرق للأبحاث الاستراتيجية
AL SHARQ
STRATEGIC
RESEARCH

(Bu yazının Arapça orijinali ilk olarak El Cezire Araştırmalar Merkezi tarafından yayımlanmıştır.)

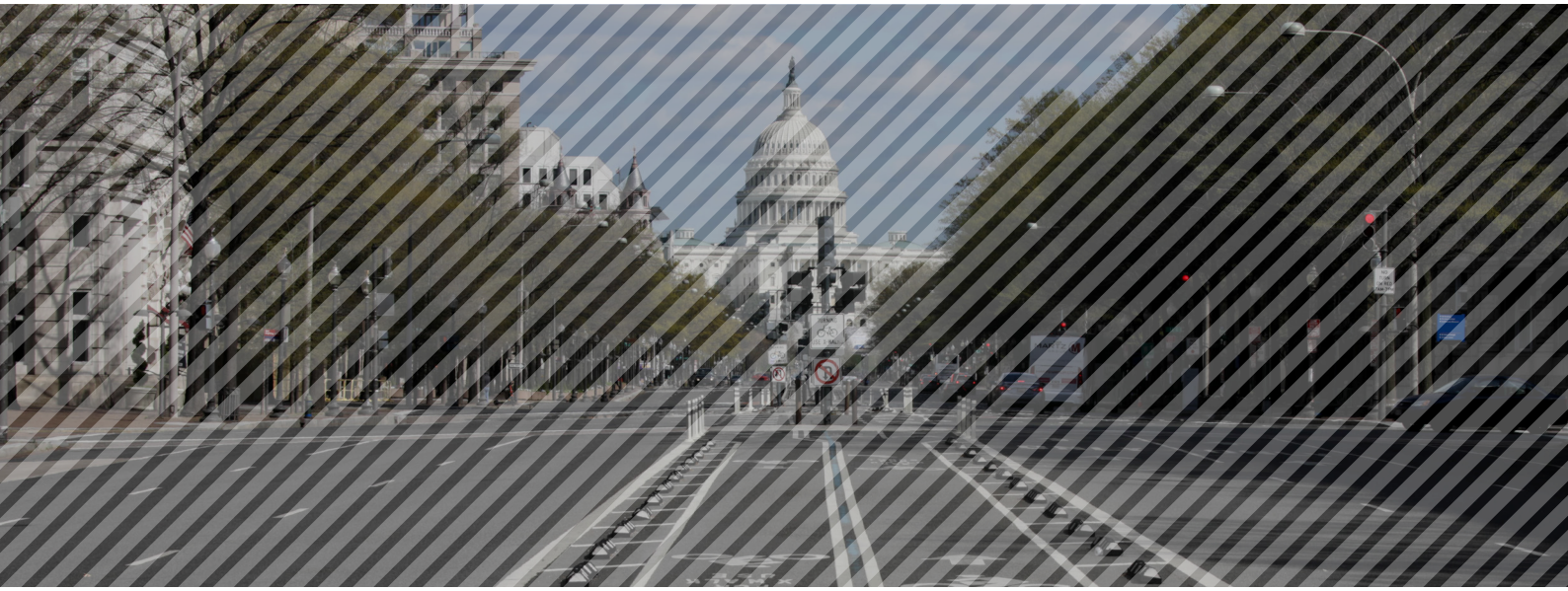

İÇİNDEKİLER

SALGIN VE DÜNYA: BİRLİK DE DEĞİLİZ, EŞİT DE 5

NEOLİBERAL EKONOMİ İÇİN BÜYÜK BUHRAN VE ARTAN DURGUNLUK 7

KÜRESELLEŞME ÜTOPYASI 9

DEVLET, HALK VE ARALARINDAKİ İLİŞKİLER 10

KRİTİK JEOPOLİTİK DEĞİŞİMLER? 12

SALGIN SONRASI DÜNYA 14

YAZAR HAKKINDA 16

AL SHARQ FORUM HAKKINDA 16

Covid-19 salgınının modern dünyanın geleceği, uluslararası sistemin dayandığı kurumlar ve rejimler konusunda geniş çaplı bir tartışma dalgası başlatması şaşırtıcı değil. Bu, en azından insan ve toplum bilinci açısından eşi görülmemiş bir salgın. İnsanoğlunun hafızasında 14. yüzyılın ortalarında görülen vebadan tutun 1918-1920'deki İspanyol gribine kadar bugünkünden çok daha şiddetli ve feci salgınlar kayıtlı. Ancak geçmişteki salgın dönemlerinde ne bugünkü gibi hızlı ve dakik iletişim araçları vardı ne de insanların devletlerinden beklentileri şu anki seviyedeydi. Covid-19 virüsünün Çin dışına yayılmasından haftalar sonra onlarca, hatta yüzlerce milyon insan salgının yayılmasını ve insani, toplumsal ve iktisadi etkilerini somut ve gerçekçi bir şekilde tecrübe etmeye başladı.

10 Nisan itibarıyla koronavirüs 1,5 milyondan fazla insanı etkiledi (ki henüz muayene olup teşhis konmamış ve bu nedenle resmî rakamlara eklenmemiş hastalığın bulaştığı çok daha fazla kimse var); 100.000'i aşkın insan hayatını kaybetti; yeryüzünde hayatı, savaş rüzgârlarının kasıp kavurmadığı kadar kırıp geçirdi. Şimdiye kadar en fazla Kuzey Yarımküre etkilenmiş gibi görünse de salgın vakası olduğunu bildiren ülke sayısı 200'ü aştı. Bu ülkelerin en az üçte biri, salgını kontrol altına alabilmek ümidiyle Mart ayının ilk yarısından itibaren ardı ardına toplumsal ve iktisadi faaliyetleri tamamen veya tamamına yakınını durdurduğunu ve sosyal mesafe kurallarını katı bir şekilde uygulayacağını açıkladı. İstanbul, Londra ve Paris'ten tutun New York'a kadar dünyanın doğusundan batısına 21. yüzyıl resmini sunan hayat dolu büyük şehirleri korku, endişe ve belirsizlikle kaplı sessiz metropollere dönüştü.

Son birkaç haftadır siyaset bilimciler, tarihçiler, filozoflar ve uluslararası ilişkiler uzmanları salgın sonrası nasıl bir dünyanın doğacağı sorusu üzerinde merakla duruyorlar. Acaba dünya ve uluslararası sistem daha iyiye doğru bir değişime mi şahit olur, yoksa salgın korkusu sona erdikten sonra insanlık eski haline mi döner? Salgın devlet aygıtını, devletin halkıyla ilişkisini ve devletlerin birbirleriyle ilişkilerini ne ölçüde yeniden şekillendirir? Dünyayı ağır bir iktisadi durgunluğa sürüklediğinden artık hiç şüphe duyulmayan salgının temelini atabileceği iktisadi model nedir? 1990'lardan bu yana hızla gelişen küresel ilişkilerin kaderi nedir? Salgının bizzat kendisi, dünyanın birliğine ve halkların eşitliğine trajik bir tanık değil midir?

Bunlar, salgın sonrası dünyayla ilgili tartışma sayfalarını işgal eden ve aşağıdaki tartışmada ele alınacak önemli konulardan bazıları. Ancak bu konuları ele almadan evvel, belki de bilinenleri ve salgının gidişatıyla ilgili bilinmeyenleri çıkarımlar yapıp tahmin etmeye ve salgının dünyayla, dünya devletleri ve halklarıyla bağlantısını keşfetmeye çalışmak lazım.

Salgın ve Dünya: Birlik de Değiliz, Eşit de

Bilimin tam ve kesin olarak tanımlayabildiği hiçbir epidemiyolojik mikrop yoktur. İspanyol gribi salgınına neden olan virüs, üzerinden 100 yıl geçmesine rağmen bugüne kadar araştırılması tamamlanmış değil. Ancak kesin olan şey, bilimin modern dünyanın şahit olduğu salgınlarla ilgili temel sorulara son derece güvenilir cevaplar verebilmesi. Covid-19'la ilgili mesele ise bu yeni virüsle alakalı bir dizi temel sorunun henüz herhangi bir güvenirlik düzeyinde cevaplanamaması.

Mesela Çin'in ilk salgın vakasını (açıkladıkları gibi Aralık sonunda değil) Kasım ayı ortasında teşhis ettiği kesin. Ancak hastalığı teşhis etmek ve ona neden olan mikrobu izole etmek, mikrobun insanlar arasında daha evvel var olmadığı anlamına gelmez; belki de aylarca, farklı düzeylerde semptomlarla veya hatta semptomsuz mevcuttu. Virüs, ne zamandır hayvandan insana geçiyor ve ne zamandır insandan insana geçen bir salgın niteliği kazandı? Bu sorunun cevabı, virüsle enfekte olmuş ve ona karşı bağışıklık kazanmış kişilerin oranı için bazı veriler sağlayabilir; özellikle de İzlanda ve Almanya'da bağışıklık testi yapılan muteber örneklemlerden azımsanmayacak bir kısmın hastalığın bilinen semptomlarını göstermeden virüse karşı bağışıklık geliştirdiği ortaya çıktıktan sonra.

Bir başka önemli soru, Covid-19'un (soğuk algınlığına neden olan) diğer yaygın koronavirüsler ve influenza virüsü gibi bahar ve yaz aylarında sıcaklığın yükselmesinden ve gündüz süresinin uzamasından etkilenip etkilenmeyeceğiyle ilgili. Eğer ki cevap evetse, bu durumda Covid-19'un mevsimsel olması, yani kışın yayılmasının hızlanması ve yazın gerilemesi gerekir. Salgının vurduğu toplumlar önümüzdeki kış mevsimi gelmeden evvel ne ölçüde yeterli bir bağışıklık kazanabilir? Peki bu, salgının şiddetinin önümüzdeki aylarda sıcaklığın düşeceği Güney Yarımküreye geçeceği anlamına mı gelir? Virüse karşı bağışıklık, diğer grip virüsü türlerinde olduğu gibi, aylarca veya en azından bir yıl sürebilir mi?

Başka bir soru, virologların ve farmakologların Covid-19'la başa çıkmak, en azından semptomlarını hafifletmek için en iyi ilacı kısa zamanda bulup bulamayacağıyla ilgili. Enfeksiyonu önlemek amacıyla aşı bulmak için ne ölçüde çaba sarf edildi ve önümüzdeki bahara gerçekten etkili bir aşı bulunabilecek mi? Sonuçta, diğer herhangi bir viral salgında olduğu gibi, nüfusun çoğunluğu arasında etkili bir bağışıklık geliştirmeden salgını kontrol altına almak mümkün değil. Bu da hastalık nüfusun çoğu arasında yayılıp kurtulanlar bağışıklık kazanmadan veyahut hastalığa yakalanmadan bu bağışıklığı sağlayacak bir aşı bulunmadan gelişemez.

Bunlar belki de cevapları, salgının dünya çapında daha ne kadar süreceğini, hastalığın şiddeti ve kurbanlarını öldürme kapasitesini ve farklı toplumlarda salgınla başa

çıkmanın en güvenilir yolunu öngörmeye yardımcı olabilecek en önemli sorular. Ancak bilim bu soruları cevaplayabilir hale gelene kadar, Ocak ayı sonundan bu yana küresel bir salgına dönüşen Covid-19 virüsünün, en azından önümüzdeki birkaç ay boyunca toplumları kasıp kavurmaya devam edeceği söylenebilir. Salgın yaz aylarında kontrol altına alınabilse bile önümüzdeki kış başka bir dalgaya dönüşmesini engelleyecek elimizde herhangi bir şey yok. O halde bu salgın, hiçbir ülkeyi ve toplumu istisna bırakmayan küresel bir kriz niteliğinde. Her ne kadar bu krizde insanlığın birlik olduğuna ve salgının insan toplulukları arasında ayrım gözetmeden yayıldığına dair sesler yükselse de gerçeklik bundan çok farklı görünüyor.

Sağlık kurumlarına harcamak, salgın yüzünden işlerini kaybeden işgücünü korumak ve tamamen ya da kısmen kapanmaktan etkilenen şirketleri, fabrikaları ve hizmetleri kurtarmak amacıyla çok büyük bütçeler ayıracağını ilan eden ülkeler var. Salgından beklenmedik şiddette etkilenen Batı ülkelerinde bile hastalık işçi sınıfı, yoksullar ve azınlıklar için seçkinlere ve üst sınıflara kıyasla daha ölümcül görünüyor. Yine herhangi bir şekilde herhangi bir etkili sağlık kuruluşu bulunmayan ve zengin ülkelerden çok daha düşük seviyelerde bile yüksek harcama politikası benimseme imkânı olmayan ülkeler var. Sorun, elbette, imkânı olmayanlara el uzatmaya teşebbüs edebilecek ülke sayısının çok ama çok az olması.

Geçtiğimiz salgın aylarında ulusal olana geri dönüş seviyesinde artış en çirkin şekilde tezahür etti. En büyük üreticilerinden olan ABD de dahil, dünyanın sıhhi ve tıbbi malzeme ve araç-gereç üreten ülkelerinin çoğu, hükümet açıklaması olmadan ihracatı durdurdu. Kimi durumlarda devlet başka bir ülkeye giden kamyonlara el koydu. Çin ve Türkiye'nin bir dizi ülkeye yaptığı bazı yardımlar dışında, zengin ülkelerin fakir ülkelere gerekli yardımları sağladığına dair herhangi bir delil yok. Dünyanın en etkin ve müreffeh bölgesel örgütü olan Avrupa Birliği içinde bile, İtalya ve İspanya gibi salgından en çok etkilenen ülkeler, Birlik ülkeleri arasındaki dayanışma bağlarının yokluğundan şikâyet ederken; Kuzey Avrupa ülkelerinin, mali yapılarının zayıflığı ve salgının iktisadi etkileriyle yüzleşmekte gösterdikleri acziyet nedeniyle güneydeki ortaklarına yönelttikleri eleştiriler artıyor.

Belki de 5 Nisan'da Etiyopya Başbakanı Abiy Ahmed'in hükümetinin kepenk kapatma politikasını reddettiğini teyit eden ifadeleri, dünya ülkelerinin salgınla baş etme yeteneklerindeki farklılaşmanın açık bir göstergesi. Başbakan, ülkesindeki işçilerin çoğunun hayatta kalmak için günlük işlere ve ücretlere bağımlı olduğunu ve "kepenk kapatmanın onları açlıktan öldürmek için koronadan kurtarmak anlamına geldiği"ni söyledi.
Salgın sonrası dünyada farklı milletlerin ve devletlerin kaderini ortaya çıkaracak küresel iktisadi durgunluk gibi bir kriz daha yoktur.

Neoliberal Ekonomi İçin Büyük Buhran ve Artan Durgunluk

20 Mart tarihinde Guardian gazetesinin ekonomi editörü Larry Elliott, Covid-19'un pandemik karakteri nedeniyle küresel ekonomide keskin bir daralma öngörenlerin ilklerindendi. Birkaç hafta içinde Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası da dahil olmak üzere uluslararası ve özel finans kuruluşları, küresel ekonominin fiilen iktisadi durgunluk dönemine girdiğini ve durumun kötüleşmesi halinde dünyayı 2008-2009 krizini de aşan bir krize, belki de meşhur 1929 Büyük Buhranı'nın bir benzerine sürükleyebileceğini teyit etti.

Kesin olan şu ki 1929, 1987, 1998 ve 2009 krizlerinden farklı olarak bu kez küresel ekonominin bozulması, dünyanın belirli bir bölgesinde veya belli bir iktisadi/mali faktörün etkisiyle doğmuş değil. Bu seferki bozulma tabiatı itibarıyla küresel olup büyük, orta ve küçük ölçekli bütün ekonomilere uzanıyor. Salgının gidişatını, bütün ülkeler üzerindeki ayrı ayrı etkilerini ve nasıl kontrol altına alınacağını hiç kimse öngöremediği müddetçe salgının iktisadi etkisi de tartışma konusu olarak kalacaktır. Çin gibi ülkelerin salgını erkenden kontrol altına almayı başardıklarını ve salgının yayılmasından evvelki üretim oranlarına yeniden dönme yolunda ilerlediklerini ve tamamen veya kısmen kepenk kapatmaktan kaçınan Güney Yarımküre'dekiler ve İsveç gibi ülkelerin iktisadi krizden daha az etkileneceğini söyleyenler var. Ancak bu hesaplar büyük ihtimal tam anlamıyla doğru değil.

Problem şu ki, salgın dünya çapında iktisadi süreci tüm aşamalarıyla etkiledi: üretim, dağıtım ve tüketim. Küresel ekonominin dayandığı dağıtım ve tedarik ağının artan karmaşıklığı, bu ağın yapısını daha kırılgan hale getiriyor. Büyük güçler, özellikle Soğuk Savaş'ın ardından bu karmaşıklığa, ülkeler arasındaki karşılıklı bağımlılığın itici gücü ve savaşın önlenmesi için etkili bir araç olarak başvurdular; zira muazzam mal ve ürün sektörleri tek bir ülkede değil, birçok ülkede üretilen malzemelere ve parçalara dayanıyordu. Ancak bir iktisadi sistem ne kadar karmaşıksa, işleyiş durakladığında veya bozulduğunda düzeltilmesi bir o kadar zor olur. Büyük ekonomiler arasındaki gerginlikler arttıkça, bu düzeltme sürecinin daha zor hale gelmesi beklenmeli.

Tıbbi ve sıhhi malzemeler ile gıda endüstrisi hariç, genel olarak bir ülkede üretim çarklarının doğal haline geri dönmesi, ulaşım ve dağıtım araçları çalışmadığı ve tüketici tüketmekten çekindiği sürece pek bir anlam ifade etmez. İktisadi bozulmayı daha da kötüleştiren, salgının turizm ve hava ulaşımından tutun finansal işlemlere, kafe ve restoranlara kadar hizmet sektöründe görülmemiş bir geriye gidişe neden olmasıdır.

Bu nedenle iktisadi kriz ve büyük ekonomilere sahip ülkelerin tepkileri, 1980'lerden itibaren dünya çapında iktisadi politikalar için referans çerçevesi olacak şekilde süratle yükselen neoliberal iktisadi modelin kaderi üzerinde başka bir tartışma başlattı. Neoliberal model, komünist tehdide karşı koyma yollarını düşünmek üzere Soğuk Savaş'ın başlangıcından itibaren düzenli olarak toplanan bir grup iktisatçı, siyaset bilimci, tarihçi ve filozof çevresinden doğdu. Ancak ta ki [1980'lerde] Reagan'ın ABD'si, Thatcher'ın İngiltere'si, Pinochet'nin Şili'si ve Özal'ın Türkiye'si gibi ülkeler neoliberal modeli benimseyene kadar liberal piyasa politikaları, devlet rolünün gerilemesi ve kamu harcamalarının azaltılması uluslararası alanda somut bir gerçekliğe dönüşmedi. 1980'lerin sonu ve 1990'ların başında Sovyetler Birliği'nin ve komünist bloğun çöküşüyle birlikte neoliberal model, yeni ortodoks iktisadi doktrine dönüşecek şekilde küresel bir cazibe kazandı.

Aslına bakarsanız neoliberal modelin iktisat politikaları üzerindeki hâkimiyeti, onu ilk tedavüle sokup teşvik eden ülkelerde bile fazla uzun sürmedi. 2008-2009 krizi sırasında İngiltere'deki Gordon Brown hükümeti, o dönem "Yeni Keynesçilik" olarak bilinen politikayı savunarak kamu harcamaları paketi hazırlamak, zorlanan kurumları kamulaştırma adımları atmak ve borçlanma politikalarına geri dönmek suretiyle krizle mücadele etti. Amerikan ekonomisinin durgunluktan çıkmasını sağlamak için Obama yönetimi, ABD çapında iktisadi altyapıyı düzeltmek üzere parasal genişleme politikasını (yani daha fazla para basımını) ve büyük harcama programlarını benimsedi. Türkiye'de son Erdoğan hükümeti ile Davutoğlu'nun iki hükümeti de böyle yaptı. Şili'ye gelince, 1990'ların sonundaki krizle birlikte Şili de neoliberal modeli terk etti.

Oysaki iktisat politikalarındaki bu değişiklikler sürdürülebilir değil ve küresel bir dalga da oluşturmadı. İngiltere'de ardı ardında gelen muhafazakâr hükümetler 2010'dan itibaren neoliberal modele geri döndü; Türkiye de 2018'de Türk lirasının baskıya maruz kalmasından sonra kamu harcamalarını azaltma politikasına döndü. Şimdi ise İngiltere, ABD, Almanya ve diğer bazı Batı ve Asya ülkeleri tarafından ilan edilen muazzam -Türkiye'nin de daha mütevazı ölçekte duyurduğu- mali destek ve harcama vaatleri ışığında, neoliberal iktisadın kaderi konusunda büyük soru işaretlerinin ortaya çıktığı muhakkak.

Çetin kriz ayları boyunca halklar, yakın tehlikeden kendilerini koruması için devlete güven duydular ve neoliberal modeldeki ülkelerin çoğunda hükümetlerin bundan böyle kamu borcunun artışına, enflasyon oranlarının yükselişine veya bütçe açıklarına karşı pek seferber olmayacağına dair artan göstergeler var. Neoliberal hegemonyada düşüş beklentilerini güçlendiren şey, önemli Batı ülkelerinde on yıllardır kamu harcamalarındaki istikrarlı düşüş yüzünden kamu hizmetleri ve özellikle de sağlık hizmetlerinin açıkça ortada kalmasıdır.

Elbette problem, dünyanın farklı ülkelerinin iktisadi krizle başa çıkma kapasiteleri ve yöntemlerinde aleni farklılıklar olması. Büyük mali rezervlere

veya uluslararası rağbet gören para birimlerine veyahut dinamik iktisadi yapıya sahip ABD, İngiltere, Avro Bölgesi, Çin, Japonya, Arap petrol devletleri ve Türkiye gibi ülkeler, salgının sonuçlarıyla baş etmek ve gerilemenin ardından iktisadi süreci ilerletmek için -parasal genişleme politikası da dahil- büyük hükümet harcamaları paketlerinin yükünü taşıyabilir durumda. Buna mukabil Mısır, Lübnan, Kuzey Afrika ülkelerinin çoğu ve Sahra-Altı Afrika ülkeleri gibi aslen borçlu veya kırılgan bir iktisadi yapıya sahip diğer ülkeler ise, daha fazla borçlanmaya veya daha fazla para basmaya ve artan enflasyon oranlarıyla mücadeleye yönelmeleri zor olacaktır.

Bu ikinci grup ülkelerdeki en büyük sorun, -ya buralarda iş adamları sınıfının iktidarın ana ortağı haline gelmesi ya da hâkim paradigmada radikal bir değişiklik konusunda tartışma açmak için gerekli fikri ve siyasi özgürlüğe sahip olmamaları yüzünden- neoliberal ekonominin kaderi hakkında siyasi ya da akademik arenada neredeyse hiç tartışma yapılmamasıdır. Bu ülkelerde iktisadi krizin etkisi hiç şüphesiz çok daha vahim ve kalıcı olacaktır. Bu ülkelerin, bir noktada, büyük bir siyasi meşruiyet sorunu patlaması yaşamaları uzak değildir.

Küreselleşme Ütopyası

Küreselleşme fikri, başlangıçtan itibaren neoliberal iktisadi modelle bağlantılıydı ve dolayısıyla ilk doğum yeri Amerika ve İngiltere'ydi. Hatta bu kavram da ilk kez İngilizcede ortaya çıktı ve diğer Avrupa dillerine tercüme edebilmek için yeni bir dilsel türetim yoluna başvurulması gerekti. Tıpkı neoliberal ekonomi gibi, küreselleşme fikri de -1990'ların başında Batı'nın Soğuk Savaş'tan muzaffer çıkması ve Sovyetler Birliği'nin çökmesinden sonra- Tarihin Sonu teziyle takviye edilerek ve çatışmanın demokrasi, bireysel özgürlük ve Batı liberalizmi lehine sonuçlanmasıyla revaç buldu.

Vaatleri bakımından hep müphem bir kavram olarak kalan küreselleşme, temelde bireylerin, sermayenin, malların ve fikirlerin hareket özgürlüğü ve toplumların sürekli Batı kültürü ve sanatına meyletmesiyle alakalıdır. Ancak bu vaatler, küreselleşme fikrini teşvik eden ve temel söylemlerini geliştiren ülkeler tarafından bile doğru düzgün ve kalıcı bir şekilde yerine getirilmedi; bu da küreselleşmeyle kastedilenin aslında Batı Atlantik Bloku'nun, toplumların kaderlerini maddi, manevi ve kültürel olarak kontrol altına alma girişimi mi şüphelerinin artmasına yol açtı.

Salgının yayılmasıyla birlikte küreselleşmenin sona ereceği beklentileri ortaya çıktı. Dünyanın çoğu ülkesi sınırlarını kapattı, insanların ve malların hareketliliğine kısıtlamalar getirdi, hürriyetleri kısmen sınırlayan kanunlar geçirdi, salgına karşı çeşitli politikalar benimsedi ve virüsün ortaya çıkması veya yayılmasından kimin sorumlu olduğu konusunda karşılıklı suçlamalar yapıldı. Sadece virüs tam hareket serbestisine sahip olup sınırları, kanunları ve rejimleri aşabiliyor. Tarihte yaşanmış büyük krizlerin de öğrettiği gibi, salgının bitmesi veya gerilemesi bu süreçte yürürlüğe

konmuş tüm acil önlemlerin mutlaka sona ereceği anlamına gelmiyorsa, bu durumda dünya şu an küreselleşme ütopyasının ve müjdelediği vaatlerin fiilen sonuna tanıklık ediyor demektir.

Ancak küreselleşme tartışmasındaki sorun, iki temel düzeyin birbirinden ayırt edilmemesidir: Birincisi, ister insanların ve işlemlerin isterse yazılı metinlerin ve sanat dallarının hareketi, ulaşımı ve iletişimini hızlandırmak için çalışagelen araçlar ve vasıtalarla alakalıdır. İkincisi, her bir grubun veya milletin kendine mahsus mirasına, değerlerine ve inançlarına bakılmaksızın, tüm insan toplulukları üzerinde tek bir hegemonya fikriyle ilgilidir.

İlk düzeyde, -salgının olsun olmasın- 19. yüzyılın ortalarında ulaşım araçlarına buhar makinesinin girmesinden bu yana sürekli gelişen hızlı hava, kara ve deniz taşımacılığından insanoğlunun vazgeçeceğine dair herhangi bir emare yok. Dünya internet, akıllı telefon ve bankacılık uygulamalarından, hatta ve hatta ticari küreselleşmenin en önemli sembolü olan Amazon'dan bile kesinlikle vazgeçmeyecek. Bir devlet, internete kitap yüklemek sadece birkaç dakikalık bir iş olduğu sürece herhangi bir kitabı yasaklayamaz; keza -ister gerçek ister yalan olsun- herhangi bir haberi de Facebook ve Twitter'dan mümkün olan en az kısıtlamayla iletildiği sürece yasaklayamaz.

İkinci düzeye gelince, küreselleşme duvarındaki çatlaklar, bu fikrin daha ilk ortaya çıktığı günden itibaren gizli kalmadı. Büyük ekonomilere sahip olanlar da dahil dünya devletlerinin çoğu, sermaye ve yatırımın serbest akışını memnuniyetle karşıladı; ancak insanların dolaşım serbestliğini kabullenmedi. Dolaşım ve intikal hürriyeti varsayımlarının en cazip ifadesini bulduğu Avrupa Birliği ülkeleri bile, ülkeler arasında işçi göçü konusunda kısa sürede somut iç tepkilerle karşı karşıya kaldı; öyle ki İngiltere'nin 2016 referandumunda AB'den çıkış yönünde oy kullanmasına dahi yol açtı. Trump yönetimi Beyaz Saray'a yerleşir yerleşmez, ABD'ye göçe sıkı kısıtlamalar getirme ve bölgesel serbest ticaret örgütlerine üyelikten ve Çin ile Batı Yarımküre'deki ve Avrupa'daki ortaklarıyla geçmişteki ticari kurallardan vazgeçme veya gözden geçirme yönünde bir dizi icraat başlattı. Salgının sonucu, küreselleşme tezinde daha fazla çatlak oluşması, ulus-devletin otoritesi ve menfaatlerinin yeniden tahkim edilmesi ve kendine mahsus değerlerin pekişmesi olabilir ki bu zaten salgından yıllar evvel ortaya çıkmaya başlayan bir eğilimdi.

Devlet, Halk ve Aralarındaki İlişkiler

Devlet egemenliği kavramı, 1648 Vestfalya Barışı sonrası dönemde doğdu; ancak devlet 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar merkezi bir kontrol ve tahakküm kurumuna dönüşmeye başlamadı. 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başları, devlet kurumunun olgunlaşmasına, devletin uluslararası sistemin temel birimine dönüşmesine ve -yavaş yavaş- güç ve yeteneklerini en üst düzeye çıkarmaya dönük bir araçtan başlı başına bir amaca ve zaman zaman da kudretli bir seküler tanrıya dönüşmesine tanıklık etti.

Sağlam bir kanuni yapıya sahip anayasal demokratik devletlerde yasama erki devletin hükmedici, düzenleyici ve

gözetleyici kapasitesini güçlendirmek için kullanıldı. Diktatörlüklerde aynı amaçlara ulaşmak için esasen kanuna hiç ihtiyaç duyulmadı. Kriz, savaş ve -gerçek veya hayali- tehdit gibi dönemler, devletin ilerleyişi ve yükselişi karşısında toplumun direncindeki düşüş hesaba katıldığında, devlet kontrolünü ve tahakkümünü yeniden pekiştirmek için bulunmaz birer fırsattır. Geçen yüzyıl boyunca dünya, -devletin halkın tehlikelerden korunma arzusunun odağı haline geldiğinde- bir yandan devlet kurumunun gücü ve kontrol seviyesi diğer yandan kriz, savaş ve tehdit dönemleri arasında diyalektik bir ilişkiye şahit oldu.

Devletin birincil görevi, halkını tehlikeden korumaktır; kriz dönemlerinde devletin -halkın rızası ve kabulüyle- genellikle olağanüstü yetkiler kazanma yoluna başvurması alışılmıştır. Ancak tarihi tecrübe kriz, savaş ve tehdit dönemlerinin sona ermesinin devletin bütün bu yetkilerinden vazgeçeceği anlamına gelmediğini, aksine her zaman bu yetkilerinden bazılarını sürdürdüğünü ortaya koymaktadır. Böylece devlet kurumu, kriz dönemlerinden çok daha güçlü ve kontrol ve tahakküm kurabilir şekilde çıkmakta; sonuçta halkın devlete bağımlılığı artmakta ve müstakbel kriz, savaş ve tehdit hallerinde devletin koruma kabiliyetini sabırsızlıkla beklemektedir.

Şüphesiz ki devlet aygıtı, geçtiğimiz birkaç ay içinde salgınla mücadele için kendi kendine edindiği -ve salgın uzadığı takdirde elde edebileceği yeni- yetkilerin bir kısmını, krizin sona ermesinin ardından bırakacak. Ancak bu yetkileri tamamıyla bırakmayacağı da kesin. "Teröre karşı savaş" olarak bilinen [11 Eylül sonrası] yıllarda devlet kurumunun bilhassa ulaşım, seyahat, eğitim ve modern teknolojilerin kullanımı alanlarında edindiği düzenleyici/gözetleyici yetkilerin çoğu hala daha yürürlükte.

Öte yandan salgın, ayrıcalıklı ulusal boyutuyla devletin rolünü uluslararası alanda yeniden pekiştirmek için bir başka fırsat sunuyor. Sosyal Demokrat olan Almanya eski Dışişleri Bakanı Sigmar Gabriel, "Otuz yıl boyunca devleti küçültmek için çalıştık" şeklindeki anlamlı sözüyle, gelecek nesillerin bu kadar naif olmayacağına işaret etti. Gerçek şu ki salgın, devletler arasındaki ilişki konusunda çelişkili çağrışımları beraberinde getirdi. Bir yandan salgın, ne kadar güçlü ve kapasiteli olursa olsun bir ülkenin, -salgınlardan, iklim değişikliğinden ve küresel ekonominin çarklarının durdurulmasından kaynaklanan krizlerin de aralarında olduğu- küresel nitelikli bir krize tek başına karşı koyamayacağını ortaya çıkardı. Öte yandan salgın, ulus-devletin çatışmacı eğilimini ve -salgınla mücadele için gerekli sıhhi ve tıbbi malzeme ve ekipmanı elde etmek amacıyla- çoğu zaman gayri ahlaki ve gayri insani rekabetlere dalma dürtüsünü daha da körükledi.

G20 liderlerinin uzaktan toplantıları da dahil büyük devletlerin liderleri arasında temaslar gerçekleşmesine rağmen şu aşikâr ki, salgınla mücadele ulusal temelde gerçekleşmekte ve ne hastalığa en iyi tedaviyi belirlemek ve Covid-19 virüsüne karşı

aşı geliştirmek için ne de salgının beklenen sonuçlarının kontrol altına alınması için gereken iktisadi tedbirler üzerinde uzlaşma noktasında hiçbir düzeyde uluslararası koordinasyon bulunmuyor. Salgın geriledikten sonra devletlerin, halklarının temel ihtiyaçlarında kendi kendine yeterlilik seçeneğine öncelik vermeleri ve böylece karşılıklı bağımlılık söylemlerinin azalması bekleniyor.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi bölgesel örgütlerin kapsamının ve çalışmalarının sürekli genişlemesi, ulus ötesi şirketlerin ortaya çıkması (ki yanlış bir şekilde çokuluslu şirketler olarak bilinirler) ve küreselleşme söyleminin cazibesi ulus-devletin gerilediğine ve önemi ve rolünün azaldığına dair bir inancın doğmasına katkıda bulundu. Ancak son on yıl, ulus-devletin gerilediğine dair bahislerin aceleci olduğunu somut bir şekilde gösterdi. Bazı Avrupa Birliği ülkelerinde sağcı güçlerin iktidara gelmesi, birçok bölgesel örgütün gücü ve etkinliğindeki sürekli düşüş ve Amerikan başkanlık seçimlerinde "Önce Amerika" programının zaferi esasında ulus-devletin gerilemesine dair hesapların doğru olmadığını ortaya döktü. Büyük ekonomilere sahip devletler arasındaki keskin ticari gerilimler, çok geçmeden ulus-aşırı şirketlerin gerçek büyüklüğünü gözler önüne serdi ve nihayetinde bu şirketler bir ulusal kökene de dayandıklarından ait oldukları ana ülkeye ve kararına isyan etmelerini zorlaştırdı. Salgının yaptığı, en az on yıl önce hızlıca başlayan uluslararası ilişkiler alanına "devletin geri dönüş" eğilimini pekiştirmek oldu.

Kritik jeopolitik değişimler?

Salgın sonrası nasıl bir dünya ortaya çıkacak tartışmasının en önemli yönlerinden biri, yeni uluslararası düzenin öncü gücü olarak ABD'nin gerileyişi ve Çin'in yükselişi söylemiyle ilgili. Eğer ki Pekin'in resmi beyanatı göründüğü şekliyle alınırsa Çin, kanıtlar salgının kaynağı olduğuna işaret etse de, salgını olabilecek en az hasarla erkenden kontrol etmeyi başarabilmiş gibi görünüyor. Pekin, şehirleri ve eyaletleri izole etmek için hızlı ve sert önlemler aldı, hastalarla ilgilenmesi için on binlerce sağlık çalışanını bir bölgeden diğerine taşıdı ve hastalığın semptomlarını hafifletmek için birçok ilaç denedi.

Böylece Nisan ayının ilk haftasından bu yana Çin'in çoğu eyaleti, -ülkenin ve ekonomisinin büyüklüğüne kıyasla- cüzi bir insani ve iktisadi yükle normal veya en azından normale yakın bir hayata geri döndü. Çin salgınının dünyanın diğer bölgelerinde büyük korkuya yol açtığı haberlerinin ardından Pekin hükümeti, diğer ülkelere yüz milyonlarca dolara sağlık malzemesi ve tıbbi ekipman satmaya ve salgın hastalıktan en çok muzdarip olan dost ülkelere ve en çok etkilenenlere sembolik yardımlar göndermeye başladı. Bu tabloya göre Çin'in salgın kabusundan ayağa kalkan ilk ülke olması bekleniyor. ABD'nin ve Batı Avrupa ülkelerinin iktisadi ve insani olarak salgından en fazla etkilenen ülkeler arasında olduğu düşünüldüğünde, küresel Covid-19 krizinin Çin'in iktisadi ve dolayısıyla askeri ve siyasi nihai yükselişi için belirleyici bir dönüm noktasına dönüşmesi imkânsız değil.

Aslında daha salgın patlak vermeden evvel, 2030'ların sonuna doğru Çin'in milli gelirinin ABD'nin milli gelirine eşit olacak ve belki de biraz aşacak kadar yükselmesi beklentileri vardı. Salgının yapacağı katkı, belki de Çin'in milli gelirinin istikrarlı büyümesini hızlandırmaktan başka bir şey

olmayacak. Ama bu bile şüpheli. Gerçekten de Türkiye'nin de aralarında olduğu kapatma politikası uygulayan ülkelerin çoğu, otomotiv gibi üretim için acil talep bulunmayan sektörler dışındaki üretken sanayi sektörünü tamamen kapatmadı. Yani Çin'in hızlı bir şekilde normale dönmesi, Batılı rakipleri karşısında ona olağanüstü bir avantaj sağlayamayabilir. Ayrıca zayıf küresel talep ve ülkeler arasında gerek ulaşım ve tedarik ağlarındaki gerekse karşılıklı bağımlılıktaki muazzam aksama, salgının yükünün -ister çok isterse en az üretenler olsun- herkesi etkileyeceği anlamına gelir.

Öte yandan salgının Çin'in iktisadi yükseliş hızına ivme katacağı varsayılsa bile, yüksek bir kendine yeterlilik ve refah düzeyini gerçekleştirmek, sadece milli gelir seviyesine değil, aynı zamanda kişi başına ortalama gelire de bakmayı gerektirir. On milyon dolarlık milli gelire sahip bir milyon nüfuslu bir ülkenin refah düzeyi, yine on milyon dolarlık geliri olan yarım milyon nüfuslu başka bir ülkeyle aynı olamaz.

Şüphesiz Trump yönetiminin başa geçmesinden bu yana ABD'nin çok net bir milliyetçi içe çekiliş yaşaması ve salgın kriziyle baş etmek de dahil dünyadaki liderlik rolünü göreceli olarak terk etmesi dikkat çekici. Ancak bu geri çekilme, Trump'ın görev süresinin sona ermesinin ardından fazla uzun sürmeyebilir, özellikle de ABD'nin içe çekilme eğiliminin 20. yüzyılın başından bu yana uzun veya kısa süreliğine daha evvel de gerçekleştiği hesaba katılırsa... En önemlisi, Amerikan yönetiminin politikalarını bir yana bırakın, büyük güçlerin yükselişi ve düşüşü çalışmalarında iktisadi gücün devletlerin uluslararası alandaki ağırlığı ve etkisi bakımından tek belirleyici olmadığı gerçeğiyle ilgili bir mutabakat söz konusu. Dil, tevarüs edilen din ve değerler, sanat ve edebiyat, siyasal ve toplumsal hayat tarzı gibi dikkate alınması gereken başka onlarca nüfuz aracı var. Bu alanların birçoğunda Çin'in rekabet etmesi sadece zor değil, bazen de imkânsız.

Hepsinden öte ABD, büyük güçler arasında hala daha askeri olarak gücünü dünya çapında yayabilen tek ülke. Diğer herhangi bir büyük gücün ABD'nin sahip olduğu askeri kabiliyetler seviyesine ulaşabilmesi için daha onlarca seneye ihtiyacı var. Yine ABD, araştırma-geliştirmeye yaptığı harcamalar bakımından hala daha dünya ülkeleri arasında birinci; bu alanda harcamaları Çin'den de Avrupa Birliği ülkelerinin toplamından da daha yüksek.

Önümüzdeki aylarda dünya, hiç şüphesiz, -daha şimdiden kızışmaya başlayan- farklı ülkelerin salgınla başa çıkmadaki etkinliği konusunda bir tartışmaya sahne olacak. Ve şu soru tartışılacak: Çoğunda hastalığın ve ölümün hızlıca yayıldığı liberal rejimler mi, yoksa salgının ve sonuçlarının kontrolünde en hızlı olan, devlet ile halkı arasındaki ilişkinin komutan ile askerleri arasındaki ilişkiye daha yakın olduğu Çin ve Singapur gibi merkezi kontrole sahip rejimler mi daha başarılı? Ancak bu tür bir tartışma Covid-19 krizinde tek taraflı da değil. Salgınla hızlı bir şekilde başa çıkmayı başaran Güney Kore ve Tayvan gibi diğer ülkeler (ayrıca Danimarka, Almanya, Avustralya ve Yeni Zelanda), demokrasileri

ile bu mücadelede gösterdikleri başarılı performans arasındaki yakın bağdan iftiharla söz ediyorlar. Ayrıca liberal demokratik rejimler ile otoriter tahakküm rejimleri arasında güvenilirlik tezadı ve güvenilirliğin insan hayatına özen göstermek ya da heder etmek noktasındaki çağrışımları konusunda başka mukayeseler sunanlar da var.

ABD'nin 1990'larda siyaseten ve iktisaden dünyada karar verici tek süper güç olarak ortaya çıktığı tek kutuplu anın beklenenden çok daha kısa sürdüğüne hiç şüphe yok. ABD bu yüzyılın ilk on yılının ortasında Irak ile Afganistan'da boğulmaya ve Çin sürekli artan büyüme oranları kaydetmeye başladığında ve Rusya da Gürcü askeri aygıtını yok etmeye kalkıştığında ve Tiflis'e kendi iradesini dayattığında dünya çok kutuplu bir sahneye dönüşmeye başladı.

Önümüzdeki on yıl içinde bu sahne daha da belirginleşebilir; zira ABD, Çin'de bileği bükülmesi zor bir iktisadi rakip, Rusya'da sınırlı da olsa askeri ve siyasi bir rakip ve bazı daha küçük güçlerde ise kararlarında daha bağımsız olan bölgesel birer rakip bulacak. Ancak gözden kaçırılmaması gereken şey, ABD'nin belki de önümüzdeki on küsur yıl boyunca rakipleri arasında en önde gelen ve en etkili devlet konumunu korumasına yardımcı olacak çoklu ve benzersiz güç unsurlarına sahip olmasıdır.

Salgın Sonrası Dünya

Lenin günün birinde şöyle demiş: "On yıllar vardır, hiçbir şey olmayan; haftalar vardır, on yıllar yaşanan." Şüphesiz Ocak ayı sonundan bugüne uzanan salgın haftaları, dünyanın belki de İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana benzerini hiç görmediği birtakım yıkıcı gerçeklere tanıklık etti. Salgın hem hayatın bizzat kendisi hem ekonomi, toplum ve psikoloji hem de siyaset, sosyopolitik modeller ve uluslararası ilişkiler üzerinde muhtelif etkiler bırakacak. Ancak salgın sonrası dünyanın önceki dünyadan tamamen farklı olacağını söylemek abartı olur.

Kesin olan şu ki salgın, yıllardır belirginleşmekte olan siyasi, iktisadi ve uluslararası eğilimleri hızlandırmaktan başka bir şey yapmayacak, doğuracağı yepyeni değişkenler olacak ve rejimler, ilişkiler ve eğilimler somut bir değişime şahit olmayacak. Dünya, etkisi ülkeden ülkeye farklılaşacak (ve salgının şiddetiyle değil, devletin salgını atlatma kapasitesiyle orantılı olarak) çok ciddi bir iktisadi krizle karşı karşıya ve bunun siyasi çalkantılara yol açabileceği ise tartışmasız bir gerçek. Ancak devletin geri dönüşü, bölgesel sistemlerin rolünün azalması ve hedeflerinin küçülmesi ve uluslararası sistemin çok-kutupluluğa doğru kayışına dair göstergeler, en azından yıllardır dünyada birden fazla mekânda kaydedilmekteydi. Öte yandan bölgesel ve uluslararası rekabet ve mücadele seviyesindeki yükselişin aynen devam etmesi ve salgının uluslararası ilişkilerin daha insani ve adil temeller üzerinde yeniden inşası umudunun sadece bir umut olarak kalması çok daha muhtemel.

Salgının tozu dumanı arasında ve ayrımcılık yapmadan sınırlara, sınıflara ve toplumsal bileşenlere ihtiyaç duyuluyor gibi görünürken, yaygın musibet ve kayıp hissinin bazılarında trajedinin rahminden daha iyi bir dünya doğacağı beklentisine

yol açması şaşırtıcı değil. Ancak geçmişteki insanlık tecrübeleri bu iyimser beklentileri her zaman doğrulamıyor. Bazı tarihçiler 14. yüzyılın ortasındaki vebanın feodal sistemin sonunu ve modern dünyanın doğuşunu tetiklediğine inanıyor. Ancak dünyadaki büyük krizlerin en yakın dönemdeki hatıraları farklı sonuçlar ortaya koyuyor.

Tüm trajik etkisiyle Birinci Dünya Savaşı, insanoğlunu daha rasyonel ve uluslararası ilişkileri de daha adil hale getirmedi. Aslına bakarsanız, birinci savaşın sonundaki barış, içinde ikinci savaşın tohumlarını taşıyordu ve ardında çatışmalar ve savaşlarla dolu bir Ortadoğu bıraktı. Küresel durgunluğa yol açan 1929'daki Büyük Buhran, Nazizmin yükselişini hazırlayan faktörlerden biriydi; tıpkı İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin hızla maliyeti yüksek ve tehlikeli bir Soğuk Savaş'a ve Avrupa kıtası dışında bir dizi bölgesel savaşa yol açması gibi. Hiç şüphesiz bu son derece vahim bir salgın; ama görünen o ki modern insan, hayat tarzının, birlikteliğinin ve ilişkilerinin felaketvari sonuçlarını görmek için gerekli hikmet ve olgunluk seviyesine henüz ulaşabilmiş değil.

YAZAR HAKKINDA

Nafi tarih profesörü olup Al Sharq Forum ve Al Jazeera Centre for Studies Kıdemli Araştırmacısıdır. Londra Üniversitesi'ne bağlı Birkbeck College ile Muslim College'da İslam Tarihi ve İslam Araştırmaları dersi vermektedir. Middle East Eye ve al-Quds al-Arabi için düzenli olarak yazılar kaleme almaktadır. Araştırmaları Mısır, Irak, Siyasal İslam ve genel olarak Orta Doğu Siyaseti üzerinedir. Nafi'nin çeşitli dergilerde yayımlanan; Arap Milliyetçiliğinin Tarihi, Filistin Sorunu, Modern İslam ve İslam Düşüncesi üzerine birçok makalesi vardır.

AL SHARQ FORUM HAKKINDA

Al Sharq Forum, amacı; Şark bölgesi halklarının siyasal gelişimi, sosyal adalete kavuşması ve ekonomik refaha erişmesi için uzun vadeli stratejiler geliştirmek olan, bağımsız ve uluslararası bir kuruluştur. Al Sharq Forum, bu hedefini; demokratik katılım ideali, bilinçli vatandaşlık, çok taraflı diyalog, sosyal adalet ve kamu yararını gözeten araştırmaları teşvik ederek gerçekleştirmektedir.

Adres: İstanbul Vizyon Park A1 Plaza Kat:6
No.:68 34197 Bahçelievler / İstanbul / Türkiye
Telefon: +902126031815
Faks: +902126031665
E-posta: info@sharqforum.org

AL SHARQ
STRATEGIC
RESEARCH
للأبحاث الاستراتيجية

research.sharqforum.org

SharqStrategic